

Astronomi Tarihi

Adam Smith

İstanbul: Ketebe Yayınları, Ekim 2024, 104 s.

ISBN: 978-625-6126-28-2

Çeviren: Adem Beyaz

Değerlendiren: Burak Vural

1686 yılı dünya bilim tarihi açısından bir dönüm noktasıdır. “*Doğal Felsefenin Matematiksel Prensipleri*” adlı eserinde Newton, evrensel yerçekimi yasasını bulmuş; Kepler’in gezegenlerin bilimsel hareket yasalarını ve Galileo’nun yeryüzündeki cisimlerin matematiksel hareket yasalarını da büyük ölçüde geliştirmiş durumdaydı. Bilimsel devrim olarak anılan bu Newtoncu bilim dönemi doğanın düzenleyici ve görünmez el gücü kavramının da temellerini oluşturacaktı. Eğer Tanrı uyumlu ve hiçbir müdahaleye gerek kalmadan otomatik olarak çalışan bir mekanizme yaratırsa, bırakınız yapsınlar (*laissez-faire*) prensibi, sosyal bilimlerde de erdemin en yüksek formu olarak kabul görebilirdi, ki nitekim de öyle oldu. Newton’un fikirleri klasik iktisadi düşüncüyü derinden etkilemiş; doğal yasalar iktisadi sisteme ve insanlarımız eylemlerine yön veren en önemli güç konumuna gelmişti.

@ Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, burakvural@uludag.edu.tr

https://orcid.org/0009-0003-2594-1771

➡ Vural, B., (2025). Astronomi Tarihi. [Adam Smith, Astronomi Tarihi kitabının değerlendirme yazısı.]. İş Ahlakı Dergisi, 18(1), ss. 117-122.

✍ Kitap Değerlendirmesi

© İGİAD
DOI: 10.12711/tjbe/d611
İş Ahlakı Dergisi, 2025
isahlakidergisi.com

📅 Başvuru: 26.03.2025
Revize: 01.04.2025
Kabul: 07.05.2025
Erken Baskı: 10.05.2025

Smith, yaşadığı dönemin bilimsel gelişimi ve Newton etkisiyle, ahlak felsefesi ve ekonomiyi “*Newtonian*” yöntemlerle kendine has şekilde açıklamaya çalışmıştı (Montes, 2003, s. 235). ‘Görünmez el’ metaforu bu kanunların en bilinenidir. Smith bu simgeyi ilk olarak “*Astronomi Tarihi*” adlı çalışmasında kaleme almıştı.

Bir iktisatçıdan astronomi kitabı yazmasını beklemek günümüz için pek beklenmedik bir durum gibi gözükse de bir politik iktisatçı ve ahlak felsefecisi olarak Smith için bunu söylemek kendi dönemi ve özellikle İskoç Aydınlanması bünyesinde çok da yadırganmamıştı. Çünkü benzer çeşitliliği dönemin diğer düşünür ve bilim insanları arasında da görmek mümkündü.

Eserlerinin çoğunu yakmamış olsa Smith için disiplinler arası bu çeşitlilikten çok daha fazla bahsetme imkanımız olabilirdi. Çalışmalarını yakma hadisesi hayatının sonunda, yani 1790’da meydana geldi. En yakın iki arkadaşı, kimyacı Joseph Black ile jeolog James Hutton’a ölümünden kısa süre önce, yayın için hazır olduğunu düşündüğü birkaçı hariç yayımlanmamış tüm makalelerini yok etmeleri için vasiyette bulundu. Aynı vasiyetini 17 yıl önce David Hume’a, yayınlamadığı çalışmaları için, “hiç incelemeksizin yok etmesi, astronomi tarihi üzerine olan not hariç, geriye hiçbir şey bırakmaması” talimatını vermişti. Belki mahremiyet belki de başka bir endişeydi fakat bu vasiyete dair asıl sebep asla öğrenilemedi. Nihayet tüm çabalara rağmen Smith ikna edilemedi ve O’na ait elyazmalarıyla birlikte ne var ne yoksa her şeyi yaktılar (Bocutoğlu, 2019).

Yaşadığı dönemde yayınlanan ve ilk eseri olan “*Ahlaki Duygular Kuramı’nı*” 1759 yılında fikir dünyasına sundu. En etkili olan “*Milletlerin Zenginliğinin Sebepleri ve Doğası Üzerine Bir Deneme*” isimli meşhur eseri ise 1776 yılında yayınladı. Yakılan pek çok şeye rağmen, şans eseri, hukuk dersleri üzerine ayrıntılı öğrenci notları 1958’de keşfedildi ve daha sonra “*Hukuk Üzerine*” adıyla yayımlandı. Diğer bir eseri ise “*Felsefi Konular Üzerine Denemeler*” (*Essays on Philosophical Subjects*) başlıklı olan eseriydi: Edinburg’da 1795’de Joseph Black ve James Hutton tarafından yayımlandı. “*Adalet, Polis, Gelir ve Ordular Üzerine Notlar*” (*Letters on Justice, Police, Revenue and Arms*) isimli eseri de yine vefatı sonrası basılan eserlerdendi. Smith’in Glaskow Üniversitesi’nde vermiş olduğu dersler, bir öğrencisi tarafından 1763 yılında yazıya geçirilmiş olup 1896’da Oxford University Press’te basıldı. “*Retorik ve Edebiyat Dersleri Notları*” (*Lectures on Rhetoric and Belles Lettres*) adlı eseri 1762-1763 yıllarında yine öğrenciler tarafından tutulan ders notlarıydı. Eser, Smith’in öğrencileri tarafından tutulmuş notların derlemesiydi. Bu notlar 1958’de rastlantı eseri bir müzayedede keşfedilmiş ve ancak 1963 yılında basılabiliştir.

Bu çalışmanın da konusu olan “Astronomi Tarihi” (*The Principles which Lead and direct Philosophical Enquiries; Illustrated by the History of Astronomy*) adlı eseri ise 1795 tarihinde Smith’in vefatı sonrası yayımlanmasına rağmen, 1750’li yıllarda kaleme alındığı kabul gören bir çalışmasıdır. Ölüm düşüncesiyle David Hume’a yazdığı 16 Nisan 1773 tarihli küçük bir vasiyetname benzeri mektubunda bu gençlik çalışmasının gün ışığına çıkmasını ve değerlendirilmesini istemişti. Smith’in bu çalışması üzerinde hassasiyetle durduğu anlaşılmaktadır.

“Astronomi Tarihi” kendi içinde giriş bölümü hariç dört bölüme ayrılır:

Bölüm I: “Beklenmedik Bir Şeyin Sonucu yahut Şaşkınlık”. Bölüm II: “Yeniliğin Sonuçları yahut Hayret”. Bölüm III: “Felsefenin Kökeni” ve Bölüm IV: “Astronomi Tarihi”.

Adam Smith, bu eserinin giriş bölümünde “hayret”, “şaşkınlık” ve “hayranlık” kavramlarını kısaca tanımlamakta; denemesinin maksadını açıklarken bu duygu farklılıkları üzerinden bir tasvirleme yapacağını ima ederek “Mesele görüldüğünden daha karmaşık.” sözüyle bu bölümü bitirmektedir (s. 9).

“Beklenmedik Bir Şeyin Sonucu yahut Şaşkınlık” başlıklı 1. bölümde şaşkınlığın türlerine, niteliklerine tıpkı bir roman yazarı edasıyla betimlemeler ve örneklemelemler eşliğinde açıklama yoluna gitmiştir.

Benzer yöntemle “Yeniliğin Sonuçları yahut Hayret” başlıklı 2. bölüm içerisinde hayret etme kavramının özelliklerinden bahsetmektedir. Bu ilk iki bölüm itibariyle çok yalın bir edebi dil kullandığını söylemek mümkün. Okuyucularda oluşabilecek “neden bu kavramların açıklaması yapılıyor?” sorusunun cevabını ise 3. bölüm itibariyle görmekteyiz.

Yazar ilk iki bölüm ve dahi giriş bölümü de ilave edilirse kitabın yaklaşık %20’lik dilimini bu kavramlara ayırmış durumdadır. Başlıkların uzunluğu ise ayrıca fark edilecek hususlardan. Konu başlıklarının adeta anlatılacak mevzunun özeti mahiyetinde olması Smith için aslında alışık olunan bir durum. *Milletlerin Zenginliği* kitabında da benzer uzunluklu başlıklar görmek mümkün.

Yine dikkat edilecek bir başka husus 3. kavram olan “hayranlık” kavramının ayrı bir başlık altında açıklamaya gidilmemiş olmasıdır. Bu duyguya sadece giriş bölümünde kısaca değinilmekle yetinilmiş; fakat özellikle dördüncü bölüm olan “Astronomi Tarihi” kısmında sıklıkla kullanılmıştır.

Genel itibariyle ise bu bölümlerde aktarılan ve betimlenen kavramlara “Felsefenin Kökeni” ve “Astronomi Tarihi” başlıklı üçüncü ve dördüncü bölümler için

bir düşünsel çerçeve çizilmiş denilebilir. Bu geniş tariflerde yazarın eserine verdiği ehemmiyeti, anlaşılabilirliğini ve kalıcılığını artırma isteğini görebiliyoruz.

“Felsefenin Kökeni” başlıklı üçüncü bölümde toplumsal yaşamın ilk devirlerine dair kısa bir giriş ile o dönem insanların doğa olaylarına yaklaşım zihniyeti tarifi yapılıyor. Doğaya hürmet, endişe hissi, çok tanrıcılığın kökleri, felsefenin oluşumu için gerekli şartlar, hayret duygusu ile felsefenin bağı gibi konular oldukça yalın ve anlaşılır bir şekilde okuyucuya yansıtılıyor. Bu bölümün Adam Smith tarihçesi açısından en önemli kısmı ise meşhur “görünmez el” kavramının ilk kez bu kitapta ve bu bölümde zikrediliyor olmasıdır (s. 33). Smith’in burada bu simgesel kavram için kullandığı anlamı ise evrenin doğal düzenine referans yapma maksadını taşımasıdır. Esasında da bu simgesel kavramın Smith’in eserlerinde sadece üç kez ve üç farklı eserde (Astronomi Tarihi, Ahlakı Duygular Kuramı ve Milletlerin Zenginliği) geçiyor olması (Rothschild, 1994, s. 319), *Astronomi Tarihi* adlı eserin erken aşama ilk eserlerinden biri olması anlamında önemini daha da artırıyor.

Dördüncü ve ana temayı teşkil eden “Astronomi Tarihi” başlıklı bölümde Smith varsayımlarını ve iddialarını örneklendirmek adına kendi zamanına kadar görülen gökyüzü fenomenlerini ve bunlar üzerine inşa edilmiş olan tüm temel astronomi sistemlerini aşama aşama incelemekte ve de tartışmaktadır. Bu sistemler Antik Yunandan başlayarak Newton’a kadar gelen çeşitli filozofların, ki bunlar: İyonya ve İtalya Okulu, sonrasında Aristoteles, Platon, Eudoksos, Kallippos, Ksenophanes, Miletli Thales, Apollonios, Hipparkhos, Ptolemaios, Kleanthes ve ondan sonra gelen Stoacılar, Cicero, Seneca, İbn Sina, İbn Rüşd, Peurbach, Regiomontanus, Kopernikus, Tycho Brache, Galileo, Gassendi, Kepler, Descartes, Ward, Bouilliau, Cassini ve nihayet Sör Isaac Newton gibi oldukça geniş yelpazedeki düşünür ve astronomların katkılarını, yaptıkları icatları içerir. Bu anlamda Smith’in yaptığı bu derleme bir anlamda bibliyografik bir çalışma olarak da değerlendirilebilir.

Bu bölüm için düşüncelerini yazarken “*Muhayyilenin huzur ve sükuneti felsefenin nihai amacıdır.*” diyor Smith (s. 49). Bahse konu bu filozofların ve bilim insanlarının hayal güçleri, tüm tarihsel süreç içerisinde, en kopuk tezahürler olarak nitelenebilecek gezegenler, yıldızlar, kuyruklyıldızlar, güneş ve ay tutulmaları gibi göksel cisim ve devinimler hakkında sistemli açıklamalar oluşturmaya çalışan; yeri geldiğinde dinsizlik ve küfür suçlamalarına maruz kalan; çoğu zaman ise her ilerlemede yaratıcının dizaynına hayran, hayret ve şaşkınlık duyguları ile hislenen bir boyutu anlatıyor aslında bize. “Baltayı cezalandıran” bir zihin dünyasından, düzensiz gibi gözüken vakaların birbirine nasıl bir zincirle bağlı olduğunun keşif sürecindeki hayal gücü zihniyetine nasıl gelindiğinin de hikayesini aktarıyor.

Smith bir sistem arayışındaki filozofların detaylara indikçe ve evrenin yaptığı fantastik hareketlerin bir ahenk ve düzen içerisinde, tıpkı bir makina gibi, işlediğini gördüklerinde büyük bir keyif aldıklarını vurgulamaktadır (s. 49). Karşılaştıkları bu manzarayı bir sanat inşası olarak tanımlamakta; bu detaylarla birlikte düşünüldüğünde ise Smith'in, bu eser üzerinden, genel felsefe anlayışını yansıtan paragraflara ulaşmak mümkün olabilmektedir. Bunlar arasında "sistem", "mekanik düzen", "kompleksite", "belirsizlik", "maddesiz güç", "görünmez zincir", "görünmez el", "kütle çekimi" ... ve de bunların Smith üzerinde uyandırdığı etki onun düşünce dünyasını daha iyi anlayabilmek adına tespitlere imkan vermektedir. Elbette ki bu imkan düşünürün düşünce dünyasını daha iyi anlayabilmemize; hatta "*Das Adam Smith Problem*" mevzusuna dahi ışık tutabilecek nitelikte kanıtlar taşıdığı sonucuna bizi götürebilir.

Smith'in bilimsellik anlayışı döneminin Newtoncu mekaniğini takdir ederken, bu mekanik sistem ile uyum içinde; fakat tümüyle Newtoncu bilimsellik kriterlerini izlediğini söyleme noktasında ise şüphelidir (Levent, 2021, s. 57). Ama *Astronomi Tarihi*, antik çağlardan Newton'a uzanan tarihsel süreçte, Smith'in astronomi alanındaki gelişmeleri detayları ile anlatması bakımından döneminin doğa bilimlerine olan yakın ilgisini ve Newton'a dair derin bilgisini bizlere fazlasıyla göstermektedir. Aristoteles ve ardılarının katmanlı kainat tasviri, yerini, Newton'un "dünya makinesi'ne" bırakmıştır.

Kitap değerlendirmesine dair son bir anekdot ise Smith'in İslam Medeniyetine dair görüşleri olacaktır. Doğanın bağlantı ilkelerinin araştırma sürecinin anlatıldığı dördüncü bölümde Smith, Roma İmparatorluğu'nun yıkılması sonrası oluşan kanun, nizam ve güvenlik boşluğunun, ki bunların boş zaman ile birlikte felsefi/bilimsel bilgi üretiminde elzem olduğuna vurgu yaparak, Müslüman devletlerce gerekli sükunetin sağlandığını belirtmektedir. Cömert ve muazzam hükümdarların özverisiyle felsefe ve astronominin Doğuda ihya olduğunu, Abbasi Devletinin bu anlamdaki önemini, Doğu ilminin İspanya'ya taşınmasını minnettar sözlerle ifade etmektedir (s. 56-57-58). Batı düşünürlerinde alışık olmadığımız bu kadirşinaslık Smith'in tek vakiası da değildir. Milletlerin Zenginliği kitabında Hz. İsa'ya atıfta bile bulunmadan Hz. Muhammed'den övgü ile bahsetmesi bunlardan biridir.

Sonuç itibarı ile "*Astronomi Tarihi*" adlı eser felsefe kategorisinde Adem Beyaz tarafından oldukça anlaşılır bir şekilde Türkçeleştirilen ve Ketebe Yayınları tarafından okurlara sunulan önemli bir eserdir.

Kaynakça

- Bocutoğlu, E. (2019). İktisadi Düşünceler Tarihi (4. bs.). Ekin Yayınevi.
- Levent, A. (2021). Politik Ekonomi ve Modern Sosyal Teori Bir Giriş Denemesi. Albaraka Yayınları.
- Montes, L. (2003). Adam Smith: Real Newtonian. History of Political Economy, 35(2), 231–259. <https://doi.org/10.1215/00182702-35-2-231>
- Rothschild, E. (1994). Adam Smith and The Invisible Hand. The American Economic Review, 84(2), 319-322.